

ÖZ

İsmail Seyahatnamesi, 1751 yılında Rusya’nın Orenburg şehrinden belirli bir misyonla başlayıp, Buhara, Hint alt kıtası, Hicaz, Şam gibi pek çok önemli noktayı kapsayarak tesadüfler sonucu İstanbul’da sona eren uzun ve zorlu bir yolculuğu detaylı bir şekilde anlatan önemli bir eserdir. Bu seyahatname uzun yıllar sonra, Kazanlı İsmail tarafından ülkesine döndükten sonra kaleme alınmış ve dönemin toplumsal, kültürel ve dini dinamiklerini aktaran nadir örneklerden biri olarak kabul edilmiştir. Eserin ilim dünyasına kazandırılması ise Tatar ilim adamı Rızaeddin Fahreddin’in çalışmaları sayesinde olmuştur. Fahreddin, 1903 yılında Kazan’da saklı kalmış bu eseri önsöz, açıklamalı dipnotlar ve bir hatime ile birlikte yayımlamış ve okuyuculara sunmuştur. Seyahatnameye dikkat çeken ilk isimlerden biri de Zeki Velidi Togan olmuştur. Togan, *Tarihte Usul* adlı eserinde bu seyahatten kısa da olsa bahsederek eserin tarih açısından ne denli değerli olduğunu vurgulamıştır. Seyahatnameyi bu kadar önemli kılan başlıca unsur, bir Türk tarafından 18. asrın ortalarında kaleme alınmış olmasıdır ki, bu dönemde böylesine detaylı ve geniş kapsamlı seyahat yazılarının sayısı oldukça azdır. İsmail Seyahatnamesi, sadece bir yolculuğun hikayesini anlatmakla kalmaz; aynı zamanda hac vazifesi, deprem ve salgın hastalıklar gibi dönemin sosyal ve kültürel olaylarına dair derinlikli gözlemler sunar. Bu yönüyle seyahatname bir Türk’ün gözünden dünyayı, karşılaşılan zorlukları ve maceraları yıllara yayılan bir anlatıyla ortaya koyar. Eser, dönemin şartlarını yansıtan nadir bir belge olmasının yanı sıra, seyahat yazını içerisinde de özgün bir yere sahiptir. Bu nedenle çalışma okuyuculara hem tarihsel hem de kültürel anlamda önemli bir perspektif sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kazanlı İsmail, Seyahatname, Orenburg, Hicaz, İstanbul.

FROM TURKESTAN TO ISTANBUL: KAZANLI ISMAIL TRAVELOGUE

ABSTRACT

Ismail’s Travelogue is a precious work that describes in detail a long and laborious journey that started in 1751 from Orenburg, Russia, with a specific mission and covered many important points such as Bukhara, the Indian subcontinent, Hijaz, Damascus, and ended in Istanbul by coincidence. This travelogue was written many years later by Ismail of Kazan after his return to his country and is considered one of the rare examples of the period’s social, cultural, and religious dynamics. The work was brought to the world of science thanks to the work of Tatar scholar Rızaeddin Fahreddin. Fahreddin published this work, which had been hidden in Kazan in 1903, with a preface, annotated footnotes, and a conclusion and presented it to readers. One of the first names to draw attention to the travelogue was Zeki Velidi Togan. Togan, in his work titled *Tarihte Usul (Historical Methodology)*, mentioned this travelogue, albeit briefly, and emphasized how valuable the work is in terms of history. What makes this travelogue so important is that it was written by a Turk in the mid-18th century, a period in which there were very few such detailed and comprehensive travel writings. Ismail’s Travelogue not only tells the story of a journey but also provides in-depth observations on the social and cultural events of the period, such as the pilgrimage, earthquakes, and epidemics. In this respect, the travelogue reveals the world through the eyes of a Turk, the difficulties and adventures encountered in a narrative spanning years. In addition to being a rare document reflecting the conditions of the period, the work has a unique place in travel literature. For this reason, the work will provide readers with a significant historical and cultural perspective.

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE, E-Posta: zafer.sever@erzurum.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1876-0246.

** Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, E-Posta: mesut.karakulak@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0142-9170.

Keywords: Kazanlı İsmail, Travelogue, Orenburg, Hejaz, İstanbul.

GİRİŞ

Seyahatnameler; sosyal tarih, kültür tarihi ve tarihi coğrafya bağlamında önemli eserlerdir. Genellikle resmi otoriteler tarafından belli kalıplarla yazılan belgelerden ziyade daha renkli yer yer de objektif bilgiler sunabilirler. Tabi ki seyahatname türünde eserlerin bir kaynak olarak kullanımında bazı hususlara da dikkat etmek gereklidir. Bilhassa seyahatnameyi kaleme alan müellifin mensup olduğu kültürel dünya ve zamanı, bilgisi, bilgisizliği, ön yargıları hatta psikolojisi ve etkileşim alanı göz önüne alınmalıdır. Yine belge olarak kullanılacak bir seyahatnamede yazarın metnini ilgi çekici kılmak için sık sık başvurduğu mübalağalar da dikkatle incelenmelidir.¹ Seyahatnamenin geçtiği dünyada müellifin kaleme aldığı notlar büyük oranda bahsi geçen yerleşim birimlerinde yerel ahalinin dikkat-i nazarını cezbetmez. Zira seyyah aslında bir bölgede değerli olmayan bilgiyi daha değerli olacak bir bölgeye taşıma görevini üstlenir.² Yani her gün önünden geçtiğiniz tarihi veyahut sizin için anlam ifade etmeyen bir obje, kalıntı ve envanter o bölgeden çok uzaklardaki herhangi bireyin dünyasında farklı yer edinebilir. Günümüz modern çağında iletişim araçlarının baş döndürücü bir seviyeye geldiği ve bilgiye ulaşımın ışık hızında olduğu bir süreçte kadim zamanların seyyahlarının bilgi taşımacılığında üstlendiği rol pek anlamlı da gelmeyebilir. Belki de E. Carr'ın dediği gibi müellifin ne anlatmaya çalıştığını hiçbir zaman bilemeye de biliriz.³

Bu noktada bu çalışmanın ana aktörü olan “İsmail Efendi” ve seyahatnamesi ilginç bir örnektir. İsmail Efendi'nin asıl ismi İsmagil Bikmuhammadov'dur. Orenburglu bir tüccar ve gezgindir. Rusya'nın Orenburg şehrinin Seitovskaya bölgesinde dünyaya gelmiştir.⁴ Hakkında sınırlı bilgiye sahip olduğumuz müellifin seyahatnameyi yıllar sonra ne amaçla ve kime yazdığı muğlaktır. Kazan Federal Üniversitesi Lobaçevskiy Kütüphanesi'nde temin edilen eserin birkaç kopyası daha bulunduğu düşünülmektedir. Çalışmada dikkate alınan kopya Rızaeddin Fahreddin'in 1903 yılında Kazan'da neşrettiği çalışmasıdır. Eser Arap harfli Tatar Türkçesiyle yazılmış olup toplam 32 sayfadan oluşmaktadır. Alışılmışın dışında Batı eksenli gelişen seyahatname türü eserlere nazaran Türk coğrafyalarından hareketle kaleme alınan eserler oldukça nadirdir. Tüccar olarak bilinen yazarın XVIII. asır dünyasında medrese eğitimi almış ve seyahat boyunca yazıcılığı üstlenmesi en azından kendi çağında belirgin bir yerinin olduğunu göstermektedir. Zaten çağ itibarıyla seyahat etmek toplumdaki sıradan bir bireylerin gerçekleştirebileceği bir eylem değildir. Rus Çarlığı, Doğu ile yapmış olduğu diplomatik ilişkilerde ilişki ağlarını iyi kurmak için öncelikli olarak Türkçe, Arapça ve Farsça dillerine hâkim, İslam geleneklerine aşina isimleri seçmekteydi. Çarlık tarafından Hindistan'a görevlendirilen bu elçilik heyeti için de eğitilmiş Tatarlar seçilmiştir.⁵

İsmail Efendi 1751 yılında Molla Yakup, Abdurrahman, Molla Nadir ve Starşına⁶ Molla Nadir'in yardımcısına yazıcılık hizmetinde bulunmak amacıyla Orenburg şehrinde başlayıp Hive, Buhara, Afganistan ve Hindistan'a varıp buradan Hicaz'a, oradan Şam'a gitmiş ardından da İstanbul'a gelmiş ve bu uzun seferi boyunca bir seyahatname tertip etmiştir.⁷ Zeki Velidi Togan *Tarihte Usul* adlı eserinde Türk tarihinin kaynakları hakkında bilgi verdiği bölümde *Kazanlı İsmail Seyahatnamesi* olarak adlandırdığı bu seyahatnameden bahseder. Togan, İsmail ve arkadaşlarının Rusya'dan Hindistan'a görevlendirilmiş zatlar olduğu ve seyahatnamenin yıllar sonra Rusya'da kendisi tarafından kaleme alındığını belirtir.⁸ Tarihin dehlizlerinde kalmış İsmail Seyahati, Tatar mütefekkir ve muharrir Rızaeddin Fahreddin⁹ (1859-1936) tarafından önsöz ve hatime eklenerek yıllar sonra 1903 yılında Kazan'da neşredilmiştir. Ayrıca Rızaeddin Fahreddin metin içerisinde gerekli gördüğü yerlerde bazı açıklayıcı bilgiler vermiştir. Fahreddin'in ifade ettiğine göre İsmail Efendi ve birlikte seyahat ettiği kimseler Orenburg'a Kazan'dan gelen Müslümanlardan olmalıdır. İsmail'in soyundan gelen kimselerin olup olmadığı bilinmemektedir. Görünen o ki bunlar Moskova'da organize olup seyahat eden meşhur kimselerle hareket etmek isteseler de bunda muvaffak olamamışlardır.¹⁰ Seyahatnamenin girişinde İsmail Efendi, Orenburg'da Starşına

¹ İlber Ortaylı, “Tarihi Kaynak Olarak Seyyahlar ve Seyahatnameleri”, *Yabancı Seyyahların Gözünden İstanbul*, İstanbul Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 9-10; Nida N. Nalçacı, “İstanbul'un Tarihsel Kaynakları Olarak Seyahatnameler”, *Yabancı Seyyahların Gözünden İstanbul*, İstanbul Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 15-17.

² Eyüp Özveren, *Akdeniz'de Bir Doğu*, Dost Yayınları, Ankara 2000, s. 26.

³ Edward Hallet Carr, *Tarih Nedir?* çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 67.

⁴ “Putaşestvennik İsmagil Bikmuhamet”, <https://bashenc.online/ru> (Erişim Tarihi, 27.12.2024, 13:30); “Zapiski İsmaila Bekmuhamedova o Ego Puteşestvii v İndiyu”, <https://tatarica.org/ru> (Erişim Tarihi, 28.12.2024, 18:00).

⁵ A. H. Aleeva, “Vostok i Tyurskiy Mir v Tatarskih Sayahetname”, *Uçenie Zapiski Kazanskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, Tom 149, Kn. 4, 2007, s. 150.

⁶ Rusçada starşını olarak bahsedilen, çoğunlukla seçilmiş yerel liderler. Bk. Michael Khordarkovsky, *Türkistan ve Avrasya Steplerinde Rus Yayılmacılığı*, çev. Mehmet Akif Koç, Selenge Yayınları, İstanbul 2021, s. 32.

⁷ *İsmail Seyahati*, haz. Rızaeddin Fahreddin, Haritonov Matbaası, Kazan 1903, s. 2.

⁸ Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, Enderun Yayınları, İstanbul 1981, s. 253.

⁹ Cedidci ve ıslahatçı fikirleriyle tanınan Tatar ilim adamıdır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya Müslümanlarının eğitim, kültür ve dini hayatında önemli bir rol oynamayı başarmıştır. Onlarca makale ve eser kaleme almış, Rusya Müslümanlarının yenileşme hareketinde büyük katkılarda bulunmuştur. Rızaeddin Fahreddin hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Türkoğlu, *Rusya Türkleri Arasındaki Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin*, Ötüken, İstanbul 2000.

¹⁰ *İsmail Seyahati*, 4. dipnot.

Said Molla Nadir, Molla Yakup, İsmail, Abdurrahman ve Molla Nadir'in yardımcısıyla birlikte Buhara'ya tüccar olarak gönderildiklerini ifade eder.¹¹

Rızaeddin Fahreddin bu seyahatin Batılı seyyahların seyahatleri gibi okuyucuya fazla bir şey vadetmediğini belirtir. Nitekim dönem itibarıyla Doğu toplumlarının kendini merkez gören bir anlayışa sahip olması keşfetme arzusundan ziyade de keşfedilmeme yönünde politikalar geliştirmelerine neden olmuştur. Dolayısıyla kendini merkez gören Doğu toplumu bireylerinin çevreyi merakı azami seviyede kalmıştır. Zaten Fahreddin de İsmail Efendi'nin vermiş olduğu bilgilerin genel olarak kulaktan dolma ve kervancılardan edindiğini zikreder. Ancak tüm bunlara rağmen bu seyahatin kendi milletinden birinin kaleminden çıktığından dolayı kütüphanemizde yer alması gerektiğini ifade eder. Zira Rızaeddin Fahreddin, sadece bir din adamı olmanın ötesinde aynı zamanda Rusya Türklerinin çağdaşlaşma serüveninde etkin bir fikir adamı ve tarihçi olması yönüyle, toplumunda böylesi nadir görülen örnekleri görmezden gelecek bir isim değildi. Aynı zamanda Fahreddin, seyahatnamenin dikkatli okunduğunda üzerinde durup düşünülecek ve ibret alınacak birçok yeri bulunduğunu da ekler.¹² Eileen Kane, *Russian Hajj Empire and the Pilgrimage to Mecca*, adlı eserinde Rızaeddin Fahreddin'in aksine İsmail Efendi'nin seyahatnamesinin öneminden bahseder ve Rus tebaasından biri tarafından yazılmış en eski hac hatıratı olduğunu ifade eder. Ayrıca İsmail Efendi'nin anlatılarından o dönemde Avrupalıların bölgedeki nüfuzunun arttığını ve korsan saldırılarına karşı bölgedeki güvenliği sağladıklarının anlaşıldığını belirtir. Bununla birlikte İsmail Efendi'nin yolculuk sırasında kurduğu ağların özellikle Türklerden (metinde yer alan Tatarlar ve Türkçe konuşanlar) yardım görmesi Rusya Müslümanlarının hac güzergâhlarına dair ağları ile rotalarını görme ve yerine yenilerini koyma fırsatı verdiğini ifade eder.¹³

Fahreddin, İsmail Efendi'nin büyük ihtimal bu eserini seyahatname tarzında değil de yakın arkadaşlarına, dostlarına özel olarak yazdığını düşünür. Çünkü seyahati yıllar sonra Rusya'ya döndükten sonra kaleme almıştır. Yazıldığı dönemde Rusya'da henüz Arap harfli metinlerin basılmadığını belirtir. Bu nedenle kıymetli din ve ders kitapları basılmamışken bile bu eserin basılacağı İsmail Efendi'nin hayaline bile gelmemiş olabileceğini ifade eder. Rızaeddin Fahreddin eser hakkında genel bilgiler verdikten sonra eserin neşir sürecini şu şekilde izah eder:

“Edebiyat kitabı diye ilk elime alıp okuduğum kitaplardan biri bu seyahatnamedir. Bundan otuz yıl önce okuduğum bu eser, bugün gibi hatıramdadır. Bu seyahatnameyi okuduğumda dünyaların açılıp insanoğlunun ne gibi hallerde yaşadıklarını okuyunca hayran kalmıştım. Gençlik günlerimden beri bu eseri bastırıp yayınlama fikri her zaman aklımdaydı. Çok şükür bugün bu muradıma eriştim. Bugün devrin önde gelen isimleri, hatta mektep çocukları bile düşünebilir bu eseri yayınlamak yerine daha faydalı işler yapabileceğini. Ancak ben bu eseri ilmi kıymetinden dolayı değil, daha önce de belirttiğim gibi eski bir eser olmasından dolayı neşrettim. İsmail Efendi'nin yazdıkları arasında bazı hurafeler ve abartmalar vardır. Medrese görmüş orta derece kimse cümlesinden zannedilen bir yazıcının böyle kusurları affedilse dürüst olunacaktır. Çünkü şöhretli muharrirlerde bile böyle durumlara rastlanabilir.”¹⁴

1. Kazanlı İsmail Seyahatnamesi

1.1. Orenburg'dan Buhara'ya¹⁵

“Devletlü Sultanım Efendim sağ olun. Rivayet olundu. İsmail Hacı Bin Muhammet. Tarih 1751 idi.” sözleriyle İsmail Efendi tarafından seyahat kaleme alınmaya başlar. İsmail ve yoldaşları Orenburg şehrinden 22 günde Ürgenç'e varmış, burada 7 gün kalmıştır. Daha sonra heyet Ürgenç şehrinden ayrılarak 12 günde Buhara'ya seyahat etmiştir.¹⁶

1.2. Buhara'dan Fars Denizi'ne

İsmail Efendi ve beraberindekiler Buhara şehrinde bir kış kalırlar. Buhara'da kaldıkları süre zarfında birçok önemli zatın mezarını ziyaret ederler. İsmail Efendi Buhara'da kaldıkları zaman Hindistan'a elçi olarak gitmeleri için padişah (imparatoriçe)¹⁷ tarafından emir geldiğini ifade eder. Burada akıllara İsmail Efendi'nin dahil olduğu bu elçilik heyetinin neden Rusya'dan diğer ülkelere gönderildiği sorusu gelmektedir. Rızaeddin Fahreddin, Rus İmparatoriçesinin emri nedir? Bu elçilik misyonun amacı nedir? ve Hindistan'a hangi hükümdara gideceğini bilmek en gerekli bilgi olduğunu ifade etse de ne çare ki buna dair İsmail Efendi'nin seyahatnamenin hiçbir yerinde herhangi bir bilgi vermediğini belirtir. Büyük ihtimal böyle bir seyahatin amacının İsmail Efendi'nin

¹¹ *İsmail Seyahati*, s. 6.

¹² *İsmail Seyahati*, s. 2.

¹³ Eileen Kane, *Russian Hajj Empire and the Pilgrimage to Mecca*, Cornell University Press, 2015, s. 51-53.

¹⁴ *İsmail Seyahati*, s. 3.

¹⁵ Asıl nüsha başlık ve bölümlere ayrılmadan yazılmıştır. Rızaeddin Fahreddin okuyuculara kolaylık olsun diye metni bölümlere ayırmıştır.

¹⁶ *İsmail Seyahati*, s. 5-7.

¹⁷ Söz konusu zamanda Rus Çarlığı'nın başında Yelizaveta Petrovna (1741-1762) bulunmaktadır.

kendisinin dahi bilmediğini, yalnız elçilik heyetinin başındaki ismin bunu bildiğini zikreder.¹⁸ Heyet Buhara'dan aldıkları emir gereği Hindistan'a doğru yola çıkar. 7 gün sonra Andhoy şehrine varıp burada bir hafta kalırlar.¹⁹

Andhoy şehrinde kaldıktan sonra bir sonraki güzergahları Mergücek adındaki bir şehirdir. İsmail Efendi bu şehri düşmanın harap ettiğini ifade eder. Buradan Herat'a seyahat ettiklerini ve 8 gün kaldıklarını belirtir. Sonra kafil Herat'tan ayrıldıktan sonra Kandehar şehrine varır. Bu şehirle birlikte İsmail Efendi gittiği kentler ve oralarda yaşayan halklarla ilgili bilgi vermeye başlar. Kandehar ve Kilat şehirlerinde Afganların yaşadığını söyler. Bu şehirlerden ayrıldıktan sonra Belus (Beluc/Belucistan) şehrine vardıklarını belirtir. İsmail Efendi buradaki halkın Zekeriya mezhebine inanan bir kavim olduğunu ifade eder. Onlar hakkında kendilerine yoldaşlık eden bir Özbek'in anlattığı bilgilere yer verir: Bu insanlar sadece zikreder, abdest ve namazı bilmezler. Zikirleri la ilahe illallah'tır. Zikretmek için bir ibadethaneye benzer bir ev yapmışlar. Evlerine gittiklerinden sonra tuhaf ritüeller yapıp uyurlar. Bunların mezhebi kötüdür. Evlerine misafir olacak kimselere ahlaksız tekliflerde bulunur, bunu kabul etmeyenleri evlerinden kovarlar. Ancak İsmail Efendi kendilerinin anlatıldığı gibi böyle bir durumla karşılaşmadıklarını sözlerine ekler.²⁰

Kafile buradan ayrıldıktan sonra yakınarda yer alan başka bir şehre varır. İsmail Efendi söz konusu şehirde konaklarken yanlarına bir gece birilerinin geldiğini ifade eder. Gelen kişiler, buranın güvenliksiz bir yer olduğunu, silahlarımızı/kılıçlarımızı vermelerini ve Afganların onları öldürebileceğini söylediklerini belirtir. Ancak, kendileri silahlarını vermeyeceklerini, Afganlar gelse bile onlarla savaşacaklarını ifade ederler. İsmail Efendi'nin daha sonra edindiği bilgilere göre yanlarına gelen bu kişiler, onları öldürmeyi düşünen kimselerdir. Onların kötülüklerinden kendilerini Allah'ın koruduğunu söyler. Bu şehirden ayrıldıktan sonra bir Arap şehrine rast geldiklerini ve on gün kaldıklarını belirtir. Buradan sonra yollarının denize çıktığını ifade eder.²¹ Rızaeddin Fahreddin Belucistan halkının dininin İslam olup Sünni olduklarını belirtir. Vardıkları denizin ise Fars Denizi (Basra Körfezi) olması gerektiğini söyler.²²

1.3. Deniz, Hindistan

İsmail Efendi Hindistan Denizi'nde (Basra Körfezi) beş gün seyahat ettiklerini söyler. Buranın Basra Şehri olduğu ve burada inci ve mercanın çıkarıldığını onlara söylediklerini belirtir.²³ Rızaeddin Fahreddin buranın bugünkü Basra şehri olmadığını zikreder. Hindistan'dan sonra İsmail Efendi'nin verdiği şehir isimlerinin haritalarda yer almadığını belirtir.²⁴ Büyük ihtimal bu isimlerin yazıcılar tarafından bozulduğunu veya değiştirildiğini ifade eder.²⁵ Seyahatteki bilgilere göre Kızılbaş Arapların yaşadığı bu şehirde iki ay kalırlar. Basra şehrinde halife tarafından atanmış beyler vardır. Yollarına devam edebilmek için vasıta bulamadıklarından dolayı beklerler. Daha sonra seyahat için hazırlanmış bir kayak/gemi bulurlar. Gemiyle yola çıktıktan iki gün sonra Molla Nadir'in hizmetkari ölür. Dört kişi kalırlar. 18 gün sonra Bendırsürat? (Surat)²⁶ adında bir şehre varırlar. Bu şehir bir Hint kale şehridir. Bu şehre demir atarlar. İsmail Efendi bu şehre vardıklarında sularının bittiğini ifade eder. Bir kayıkla beş altı kişi su almaya gönderilir. İsmail Efendi bu kişilerin aradan bir saat geçmeden haramileri görüp, korkup geri geldiklerini ifade eder. Güneşin mızrak boyu olduğu bir anda Farmlar haramilerin geldiğini, top, tüfek ne varsa hazır etmemeleri gerektiğini söylediklerini belirtir. Gemide elli tüfek, dört adet de top vardır. Sonra büyük bir kovalama ve çatışma başlar. İsmail Efendi o anları şu şekilde tasvir eder:

“Sonra ardımızdan silahlı 6 kayak bize yetişti. Haramilerin 12 topları vardı. Sabahtan akşama kadar büyük bir çatışma yaşandı. İlk atıkları toplar gemiye isabet etti. Biz kayak üzerinde kendimizi korumak için çömelmiştik. (Top) Molla Nadir'in başını ezdi, kopardı. Biz Abdurrahman'la bir köşeye gizlenmiştik. Abdurrahman'ın karnını yarıp, ikimizin başındaki başlığı aldı. Gemi sahibinin botunu parçaladı. Molla Yakup Ağa habersiz (olan) gemi sahibini uyardı. Sonra Molla Nadir'le Abdurrahman'ın vücutları kan revan içindeydi. Bunu görünce aklım gitti. Benim de vücudumda yara var diye düşündüm. Fakat üzerimdeki kanlar Abdurrahman'a aitti. Üç gün top seslerinden kulaklarım işitmedi. Kara uzak olduğu için ölüleri denize bıraktık. Bu durum kötü oldu ama başka çaremiz yoktu.”²⁷

Elçilik heyeti bu hengameden kurtulduktan sonra Frenk askerlerinin çatışma için Bendırsürat'a geldiği görülür. Heyet daha sonra Frenk askerlerinin gemilerine geçer. İsmail Efendi bu askerlere 200 altın akçe verdiklerini söyler. Yine Allah'a hamd ederek o haramilerden kurtuldukları için şükreder. Ancak haramiler iki

¹⁸ *İsmail Seyahati*, 2. dipnot.

¹⁹ *İsmail Seyahati*, s. 7.

²⁰ *İsmail Seyahati*, s. 8.

²¹ *İsmail Seyahati*, s. 9.

²² *İsmail Seyahati*, 2. dipnot.

²³ *İsmail Seyahati*, s. 9.

²⁴ Rızaeddin Fahreddin'e göre Basra şehri bunların yollarından gayet uzak ve güzergâh dışında bir yerde olduğundan Basra sözü başka bir şehir yerine yazılmış olması muhtemeldir. Çağdaş seyyahlar kendi seyahatnamelerinde güncel haritalardaki yer ve şehir isimlerine riayet ederken İsmail Efendi sefer ettiği tarafı ne güney ne kuzey ne doğu ne de batı şeklinde zikrettiğini belirtir. Bk. *İsmail Seyahati*, 3. Dipnot.

²⁵ *İsmail Seyahati*, 3. dipnot.

²⁶ Yol güzergahına göre İsmail Efendi'nin Bendırsürat olarak belirttiği şehir Surat şehri olmalıdır.

²⁷ *İsmail Seyahati*, s. 9-10.

gemiyle onları takip eder. İsmail Efendi'nin verdiği bilgilere göre Frenk askerlerinin gemilerinde 50 şer top olduğundan dolayı askerler korkmaz ve sadece gelen soyguncuları izler. Daha sonra uzakta kalan haramiler gözden uzaklaşır. Bunun üzerine askerler dönüp elçilik heyetine nereye gideceklerini sorar. Gemiden küçük bir kayığa geçip Bendırsürat'a çıkarlar. İsmail Efendi burada kendilerinden gümrük vergisi aldıklarını belirtir. Yine paralı olduklarını anladıkları için onları şehre götürdüklerini sözlerine ekler.²⁸

İsmail Efendi şehre vardktan sonra karşılaştıkları ilk anları şöyle anlatır: “Onların dillerini biz bilmiyorduk. Bizim dilimizi de onlar bilmiyordu. Onların hangi milletten olduğunu anlamadık. Meğer onlar Muntay²⁹ imiş. Dokuz gün o şehirde durduk. Bu şehirde Türkçe konuşabilen birini getirdiler. Onunla konuşunca gönlümüz açıldı. Aynı anneden doğmuş bir kardeşimizi görmüş gibi olduk”. İsmail Efendi daha sonra verdiği bilgilerden Muntali (Hintçe) dilini biraz öğrendiklerini ifade eder. İki ay sonra Kabe'den hacıların geldiğini belirtir. O kervanla birlikte şehirden ayrılırlar. O kervan ile dokuz günde Örenkiabad (Haydarabad)³⁰ şehrine varırlar. Bu isim Hindistan Padişahı tarafından verilmiş, asıl ismi Örenkziip/Örenkzeeip imiş. Daha sonra elçilik heyeti bu şehirde birkaç gün durduktan sonra kervanla birlikte 12 günde Haydarabad şehrine varırlar. Bir vakit burada kalırlar. Oradan aynı kervanla Meçeli³¹ şehrine doğru yola çıkarlar. İsmail Efendi Meçeli kelimesinin Hint dilinde balık olduğunu ifade eder. Güzergahta ilerledikleri zaman bir orman karşılarına çıkar. Ormanda ilginç olaylara denk gelirler. İsmail Efendi ormanda gördüklerini şu şekilde anlatır:

“Ormanda iki yüz silahlı adama rastladık. Bu silahlı adamlara niçin burada bekliyorsunuz diye sorduk. Onlar da ormanda aslan ve maymunlar çoktur dediler. Sonra ormana girdik bir iki mil sonra çok sayıda maymunla karşılaştık. Sayısını Allah bilir. Büyüklükleri at kadar, insanlar gibi sakal ve bıyıkları var. El ve ayakları insana benzer. Kuyrukları at kuyruğu gibidir. Onları görünce korkup ateş etmeye başladılar. Bağırma çağırma sesleri duyuldu. Aniden bir tepede kuyruğunu arkasına salmış heybetli bir aslan görüldü. Onu gördükten sonra başka insanlar/diğerleri canlarından ümitleri kestiler. Korku içinde etrafa ateş etmeye başladılar. Aslan hiçbirimize zarar vermedi. Allah korudu kurtulduk.”³²

Bu ilginç ve korkutucu yolculuk yaklaşık üç hafta sürdükten sonra başka bir Hint şehrine varırlar. Burada kendileri için ilginç bir olaya denk gelirler. Kaldıkları eve mezarlık yakındır. Bir gün mezarlıktan geçerken mezarların baş tarafına gölgelerinin düşmüş olduğunu görürler. İsmail Efendi Yakup Ağa'ya seslenerek “Ey Yakup Ağa güneşin gölgesi bizim ardımızda olmalı bu ne haldir” diye sorar. Oradaki halka bunun sebebini sorduklarında güneşten geçtiniz diye cevap alırlar. Dünyanın merkezine mi geldik diye şaşırırlar. Seyahatlerine devam eden elçilik heyeti bir kayık bulup Çelçere olarak adlandırılan bir şehre doğru yola koyulurlar. Dokuz gün gittikten sonra karşı rüzgârdan dolayı korunaklı bir yerde altı gün beklerler. Sonra bir Frenk kayığına rast gelip yola çıkmak için iki yüz örfiye verip Frenk kayığından bir asker alırlar. İki gün gittikten sonra denizde bağlanıp bırakılmış bir sal gören İsmail Efendi bunun sebebini sorar. Asker de belli aralıklarla salları bırakıldığını söyler. Bu sallarla iki gün gittikten sonra bir nehre rast gelirler. İsmail Efendi o nehrin Çelçere ırmağı olduğunu ifade eder. Burada Rızaeddin Fahreddin bir açıklama yapar. İsmail Efendi'nin Çelçere şehri, Çelçere suyu olarak adlandırdığı yerin Ganj Nehri, Ganj şehirleri değil midir sorusunu sorar. Rızaeddin Fahreddin Çelçere olarak adlandırılan yerin Ganj olduğunu belirtir. Burada İsmail Efendi nehrin birleştiği yerle ilgili coğrafi bilgiler verir. Ganj Nehri'nin döküldüğü yerde Hz. Süleyman'ın yüzüğünü kaybettiğini ve bir kızın bulduğu meşhur kıssayı anlatır. İsmail Efendi bu tarz kıssaları, etrafından duyduklarını doğruluğunu araştırmadan seyahatnamede sıklıkla yer verir. Bir gemiyle denizde 25 gün seyahat ettikten sonra bir Ganj şehrine denk gelirler. Bu şehirde 25 gün kalırlar ve bazı gözlemlerde bulunurlar. İsmail Efendi bu şehirde yaşayan Hinduların inançlarıyla ilgili şu ilginç bilgileri verir:

“Oradaki ahalinin evleri kamaştandır. Onlar ölümlerini suya bırakırlar. Kendileri de ineğe tapar. Yemin edecek olduklarında sığırın kuyruğunu tutarlar. Yine ölümlerini yakarlar. Her bir kişi sığır tezeği alıp gider. Ölümlerini üzerine koyup yakarlar. Mezhepten çıkan kimsenin tekrar girebilmesi için on kere sığır tezeği yemesi gerektiğini söylüyorlar. Ayrıca sonra yemek pişirecekleri zaman da inek pisliği katıyorlar. Onun üstüne kamir koyarlar. Yine birisi ben şehitlik istiyorum diyor ise ona her bir kişi birer sığır tezeği verir. Şehit olmak isteyen kişi kendi isteğiyle kazanda kaynayan yemeğin içine girer. Sonra ateşi yakıp yemekle birlikte pişer.”³³

İsmail Efendi ve beraberindekiler bir kayıkla bahsi geçen şehirden ayrılırlar. Daha önce geçtikleri bir şehre geri dönerler. Seyahatnamenin verdiği bilgilere göre bu şehirde hem Hintli, hem Kızılbaş hem de Özbekler vardır. Burada bir yıl kalırlar. İsmail Efendi bu şehirde buğday, pamuk, şeker, şeker kamışı gayet çok ve ucuz olduğunu ifade eder. Beş ay yağmur yağdığından dolayı bolluk olduğunu ve çeşitli baklagillerin yetiştiğini

²⁸ *İsmail Seyahati*, s. 10.

²⁹ Buharahlı tarafından Hintlilere verilen isimdir.

³⁰ Bundan sonraki durağın Haydarabad şehri olduğu düşünülürse yol güzergahına göre İsmail Efendi'nin Örenkiabad olarak belirttiği şehrin Evrengabad olma ihtimali yüksektir.

³¹ Rızaeddin Fahreddin bu isim bazı nüshalarda “meçli” bazılarında “mingele” şeklinde kayıtlıdır. Haritalarda hiçbirine bu isimlerden rastlanmamıştır. Belki burası Malve / Maluh bölgesi olabilir.

³² *İsmail Seyahati*, s. 11-12.

³³ *İsmail Seyahati*, s. 12-13.

belirtir. İsmail Efendi tüccar kimliğiyle şehirdeki ticaret yapılabilecek mallarla ilgili bilgiler verdikten sonra küçük bir kayıkla Maksudabad³⁴ şehrine 12 günde gittiklerini belirtir. Bu şehirde bir yıl kalırlar. İsmail Efendi bu şehirde çok fazla fil olduğunu, hatta bir vezirin 500 file sahip olduğunu söyler.³⁵

Seyahatnamenin verdiği bilgilere göre daha sonra 18 günde araba ile bazı Hint şehirlerine varırlar. Buralarda dokuz ay kalırlar. Daha sonra arabayla Benarz/Binarz şehrine gelip burada bir ay kalırlar. Orası Hint şehridir. Burada her türlü halis gümüş ve altın çıkar. Yine başka şehirlerden geçerler. İsmail Efendi başka şehirlerden geçtiklerini ancak adlarını unuttuğunu ifade eder. Gittikleri şehirlerde duyduğu rivayetleri anlatan İsmail Efendi buradaki bir şehirde bulunan mescidin yanına ağaç asıldığını ve bu ağacın Nuh Peygamberin gemisinin bir parçası olduğunu anlattıklarını belirtir. Rızaeddin Fahreddin Nuh tufanına dair bazı meselelere İslam alimlerinin ihtilafı yaklaşmakta olduklarını ifade eder. Böyle eski bir zamandan kalma bir ağacın o güne kadar kalması uzak bir ihtimal olduğundan bu söze doğru nazarıyla bakılamayacağını belirtir. Bu şehirde ikamet ettikleri zaman İsmail Efendi'nin ifadesiyle isimlerini hatırlayamadığı üç peygamberin kabrine ziyarette bulunurlar. Buradan ayrıldıktan sonra Şahcihanabad (Delhi) şehrine varırlar. Hint hanının³⁶ yaşadığı bu şehirde dokuz ay kalırlar.³⁷

İsmail Efendi Delhi'de kaldıkları zaman Afganların bu şehri ele geçirmek için geldiğini ifade eder. Şehrin Afganlara karşı hiçbir mukavemet göstermediğini ve talan edildiğini belirtir. Hatta bu Afganlar elçilik heyetinin mallarına el koymak ister. Onlara bizden ne istiyorsunuz diye sorduklarında, iki yüz örfiye istedikleri ve bunu ödediklerini İsmail Efendi anlatır. Seyahatnamede anlatılanlara göre Afganlar şehri tahrip ettikten sonra Delhi'de büyük bir kıtlık yaşanmıştır. Şehirde görülmemiş yiyecek içecek sıkıntısı olmuştur. İsmail Efendi seyahatnamenin bu kısmında dokuz ay sonra memlekete geri dönmek istediklerini ifade eder. Onun bu sözlerinden elçilik misyonunun tamamlandığı ya da Afganların şehri tahrip ettikten sonra memleketlerine (Rusya'ya) dönmek istediklerini anlamaktayız. Ancak Afganlar yollarını keser ve seyahat rotası tamamen farklı bir yöne çevrilir. İsmail Efendi bu yolculuk esnasında yaşadıklarını şu şekilde anlatır:

“Dokuz ay sonra memleketimize geri dönmek istedik fakat Afganlar yolumuzu kesmişti. Bu yüzden Bendirsurat'a yollandık. Bunlara Delhi'deyken Yakup Ağa'nın ifadesiyle 700 örfiye verilmişti. Orada iki ay durduk. Orada birçok gemi vardı. İki aylık yiyecek ve içecek satın aldık. Gemiye binerken de adam başı 40'ar örfiye para verdik. Ayrıca gemi içerisinde de yatak için 40'ar örfiye daha verdik. Ve bu gemiyle Mekke-i Mükerrreme'ye gitmek için yola çıktık. Denizde iki ay kaldık. İki aydan sonra sularımız tükendi. Deniz dalgalanmaya başladı. Gemi su bastı. Kovalarla suyu döküp bitiremedik. Gemimiz batmaya başladı. Yelkenin direkleri dalgalar tarafından kırıldı. Her birimiz can derdine düştük. Her birimiz tövbe edip Allah'a dua etmeye başladık. Kurtulmak için adaklar adadık. Allah'ın yardımıyla gemimiz kurtuldu. Allah'a şükrettik. Serendip Dağı'nı gördük ve Adem Aleyhisselam'ın kabrinin burada olduğunu söylediler³⁸ üç ay sonra Cidde şehrine vardık.”³⁹

1.4. Hicaz

İsmail Efendi seyahati boyunca en fazla bilgi verdiği yer kutsal topraklardır. Burada duyduklarına ve gördüklerine fazlaca yer vermiştir. Kutsal topraklardaki ziyaretleri ve geçirdikleri günleri detaylarıyla anlatır. İsmail Efendi ve beraberindekiler Cidde'ye geldikten iki gün sonra Mekke'ye varırlar. Aslına bakılırsa İsmail Efendi'nin seyahatnamesindeki bu kısımlar onun dini ve kültürel dünyasını da yansıtır. Güncesinin merkezini kutsal mekanlar ve yaşadığı manevi deneyimler oluşturur. Kazan'da dini inancın ve uygulamalarının önemli bir yer tutması, onun notlarında bu manevi dünyaya daha fazla yer vermesine neden olmuş olmalıdır. Seyahati boyunca öteki olarak kabul ettiği toplumların adetlerini çağıdışı, anlamsız ve fantastik bulan İsmail Efendi kendi inanç dünyasının izini sürdüğü yerlerde anlatımı daha içten ve samimidir. Bu yönüyle onun seyahatnamesinde asıl anlatılmak ve aktarılmak istenen kendi toplumunda da fazlasıyla kabul görecektir kutsal mekanların tasviri olduğunu söylemek doğru olacaktır. Nitekim müellif burada beraberindekilerle hac vazifesini yerine getirir. İsmail Efendi Hac vazifelerini ve Kabe'yi şu şekilde tasvir eder:

“(Yolculuğun ardından) Mekke'ye vardık. Kabe'i Şerif'i gördük. Kâbe dediğimiz dört (tarafı) örtülü kara taştan yapılmış bir evdir. Kabe'nin eşiği güneşin doğduğu tarafta ve saf gümüşdür. Kâbe kara ipekten dokunmuş örtüyle örtülmüştür. Ve ortasından altın kuşak ile bağlanmıştır. İçini kırmızı ipek çarşaf ile kaplamışlar.Hacerülesved Kâbe eşiğinin sol tarafına yakındır. Kabe'nin etrafını mermerle çevirmişlerdir. Güneş o kadar sıcak olur ki yere basacak olsanız ayaklarınız kabırır. Ancak orada bir taş vardır ki güneş hiçbir zaman onu kızdırmaz. Kabe'nin etrafında güvercinler çoktur. Uçtuklarında Kabe'ye konmazlar ve

³⁴ Rızaeddin Fahreddin buranın Ganj Nehri boyunca ve günümüzde Mürşidabad ismiyle meşhur olan şehir olduğunu ifade eder. Bk. *İsmail Seyahati*, 10. dipnot.

³⁵ *İsmail Seyahati*, s. 13-14.

³⁶ Bu vakitte Dehli hükümdarı II. Alemgir Şah olsa gerek. Bk. *İsmail Seyahati*, 14. dipnot.

³⁷ *İsmail Seyahati*, 14. dipnot.

³⁸ Rızaeddin Fahreddin bu bilgilere göre rüzgâr bunları alıp Babürmendep boğazına gelmeden Serendip Dağı'na götürmüştür. Onlar Cidde'ye 3 ayda gelebilmişlerdir. Bk. *İsmail Seyahati*, 15. dipnot.

³⁹ *İsmail Seyahati*, s. 15.

üzerinden uçmazlar. Kabe'yi tavaf ettik. Zemzem suyu içtik. Makam-ı İbrahim'de namaz kıldık. Mekke'nin etrafında 400 peygamber var dediler. Haremin dışına çıktık. Safa ve Merve arasında yedi kez yürüdük. Ondan sonra Haticetül Kübra hazretlerini ve Hz. Ömer oğlu Ebu Şahme⁴⁰ ve birçok evliya şehitlerinin kabirlerini ziyaret ettik. Ondan sonra Bibi Fatıma'nın evini ziyaret ettik. Evinin duvarına konulmuş bir taş, peygamber efendimizin dirseğinin izinin olduğu bir taş elimizi sürdük. Evinin içinde Hz. Fatıma'nın el değirmeni taşı budur diye söylediler. İmam Hasan ve Hüseyin'in beşiğini gösterdiler. Bundan sonra Kabe'ye girdik. Ve her köşesinde ikişer rekât namaz kıldık. Ondan sonra Nur Dağı'na vardık. İki kişinin sığacağı bir mağaraya girdik. Burası peygambere ilk ayetlerin indiği yerdir. İkra bismi rabbike suresi burada inmiştir. İki rekât namaz kıldık. Birkaç gün sonra Taif şehrine vardık. Taif büyük bir şehir olup birçok peygamberin akrabaları ve çocukları buradadır. Gayet hoş ve mübarek bir yerdir. Yemişleri ve akarsuları çok olup o kadar geniş bir yerdir ki dille anlatmak imkansızdır. 18 gün burada kaldıktan sonra Mekke'ye geri geldik. Arası iki günlük yoldur. Mekke'den arası üç dört millik olan bir mağaraya girdik. Bu mağaraya üç kişi anca sığar. Orada iki rekât namaz kıldık. Bu mağara Hz. Ebubekir'le Peygamberin Mekke kavminden saklandığı mağaradır. Burada üç gece kalmışlardır. Sonra buradan Medine'ye yönelmişlerdir.”⁴¹

İsmail Efendi bu kısımda Peygamber Efendimizin hayatıyla ilgili bilgiler verir. Yine onun Medine'ye gelişi ve devesinin çöktüğü yere ev yapılması olayını anlatır. Ayrıca Mekke ve Medine'de bir yıl kaldıklarını ve iki kere hac ibadetini yaptıklarını ifade eder. Bu bölümde belki de seyahatnamenin en ilgi çekici ve etkileyici sahneleri arasında yer alan hac vazifesini detaylarıyla şu şekilde anlatır:

“Dört bir taraftan hac yapmak için Müslümanlar geldi. Hac vakti geldi, niyet ettik ihrama girdik. On günde Ravza'dan Mekke'ye gittik. Yedi kere Kabe'yi tavaf ettik, Hacerülesved'e yüz sürdük. Mina ve Müzdelife'ye vardık. Arafat Dağı'nda bir gece kaldık. 2. Günü Arafat'taki mescitte cuma ve ikindi namazını kıldık. Arife cumaya denk geldi. O güne hacc-ı ekber⁴² diyorlar. 12 yılda bir gelir. Çok şükür bize o gün denk geldi. İnanışa göre o güne denk gelen 12 yıllık hac sevabı alır dediler. Ondan sonra Halife tarafından hacılar ile toplanmış kadı efendi deve üzerine binip hutbe okudu. Kadı efendinin iki yanında bayraklı iki kişi vardı. Kadı işareti verdiğinde bayraklar sallandı ve 70 bin hacı hep birden Lebbeyk Allahümme lebbeyk diyerek zikretmeye başladılar. Sesler etraftaki dağlardan yankılandı. Hacıların başları açık, ayakları çıplak (Bu bölümde hacıların giydikleri elbiseler tasvir edilir. İnsanların da Kıyamet günü Arasat Meydanı'nda bu sûretle yeniden diriltileceği belirtilir). Hacıların dualarının kabul olduğuna alamet üç şey var dediler. (Bunlardan ilki) Kadı efendi hutbeyi okuduğunda devenin çökmesi, (ikincisi) hiç bulut yokken yağmurun yağması, (üçüncüsü ise) başlarının üzerine ak kuşların gelmesi. Bize bunlardan ak kuşlar geldi ve ikinci olarak (da) deve çöktü.”⁴³

İsmail Efendi bu anlatımının ardından ikindiden sonra Müzdelife'ye gittiklerini ifade eder. Burada akşam, yatsı ve sabah namazlarını kıldıklarını belirtir. Müzdelife'de kuşluk vaktine kadar dua ederler. Mina'da üç yerde şeytanı taşlarlar. Sonra kurban keserler. İsmail Efendi buranın Hz. İbrahim'in Hz. İsmail'i kurban edeceği yer olduğunu belirtir. Ayrıca Makam-ı İbrahim, Makam-ı Şafi, Makam-ı Hanefi, Makam-ı Hanbeli ve Beytül Haram'dan bahseder ve bilgiler verir. Makam-ı İbrahim'in yanında yer alan zemzem kuyusundan bahseder. İsmail Efendi Kabe'nin çevresinde yer alan yerlerle ilgili bilgilere yer verdikten sonra Safa ile Merve arasında yürüdüklerini, daha sonra Mina'ya gelip şeytana yedişer taş attıklarını ve baş tıraşlarını olduktan sonra haclarının tamamlanmış olduğunu belirtir. İsmail Efendi Kabe'nin kapısını ayrı günlerde zemzem suyuyla yıkamak için kadın ve erkeklerin açtığını ve ibadet ettikleri bilgisini verir. İsmail Efendi ve beraberindekiler Mekke'nin ardından Medine'ye doğru yola çıkarlar. 10 gün sonra Medine'ye varırlar. Öncelikle Peygamber efendimiz başta olmak üzere Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in kabirlerini ziyaret ederler. İsmail Efendi bu kabirlerin Ravza-i Mutahhara'nın içinde olduğunu belirtir ve bura hakkında gözlemlerini aktarır. Burada akşam, yatsı ve sabah vakitlerinde mum yaktıklarını ifade eder. Bununla beraber mihrabın içinde iki yanında bal mumundan iki mum olduğunu söyler. Altın ve gümüşten birçok eşya olduğunu belirtir. İsmail Efendi bu değerli eşyaların peygambere hediye gönderilmiş olduğunu anlattıklarını söyler. Ayrıca burada ehlibeytin kabirleri hakkında bilgiler verir. Cennetü'l Baki'de 400 bin şehidin yattığını söylediğini belirtir.⁴⁴

İsmail Efendi daha sonra hacılar hakkında bilgi vermeye devam eder. Hacılar üç gün Medine'de kalırlar. Daha sonra Uhud Dağı'na giderler ve bir gece orada kalırlar. Bu kısımda Hz. Hamza'nın kabrinden bahseder. Yine peygamber efendimizin oturup hırkasını giydiği taş olduğunu öğrenir. O taşın olduğu yerde çok savaş olduğundan ve peygamberin dışının kırıldığından bahseder. Yani Uhud Savaşı hakkında bilgiler verir. Görüldüğü üzere İsmail Efendi kutsal topraklarda hem günlük olaylardan ve hacılardan bahseder hem de İslam tarihi hakkında bilgiler aktarır. Bu anlatımların ardından Şam'a doğru yola çıktıklarını ifade eder.⁴⁵

⁴⁰ Hz. Ömer'in Ebu Şahme adında bir oğlu var ise de kabri Medine de olsa gerek. *İsmail Seyahati*, 17. dipnot.

⁴¹ *İsmail Seyahati*, s. 16-17.

⁴² Hacc-ı ekber günü hakkında çeşitli rivayetler vardır. Hacc-ı ekber günü hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbrahim Saylan, “Hacc-ı Ekber Günü Hakkında Şârihlerin Yaklaşımları” *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 8 (2), 2022, s. 567-601.

⁴³ *İsmail Seyahati*, s. 18-19.

⁴⁴ *İsmail Seyahati*, s. 19-20.

⁴⁵ *İsmail Seyahati*, s. 21-22.

Kane, İsmail Efendi'nin yolculuk ve hac ibadetiyle ilgili anlattıklarından yola çıkarak bazı tespitlerde bulunmuştur. Kane modern öncesi dönemde Rusya topraklarından hac yolculuğuna çıkan diğer hacıların muhtemelen karşılaştığı sorunları ve belirsizliklerin de İsmail Efendi'nin notlarından açığa çıktığını ifade eder. Bu zorluklar arasında korsan saldırıları, güzergâhtan sapmalar, yurt dışındaki şehirlerde kervanlar veya gemiler için uzun bekleyişler, denizdeki öngörülemez şiddetteki rüzgârlar, ihtiyaç duyulduğunda Rus diplomatik temsilcilerine ulaşılamaması nedeniyle yardım veya koruma eksikliği ve beklenmedik masrafların yer aldığını zikreder.⁴⁶ Bu bilgilerden de hareket edecek olursak İsmail Efendi'nin seyahatnamesinin Rusya Müslümanları ve aralarında haca gidecekler için de bir rehber niteliği taşıdığını söyleyebiliriz.

1.5. Şam ve Kudüs

İsmail Efendi Şam yolculuğundan Araplardan ve diğer bölge halklarından duyduğu birçok rivayete yer verir. Bölgede yaşayan halklar ve efsaneler hakkında bilgiler verir. Hz. Eyüp ve Hz. Salih'in yaşadığı şehirlerden geçip Şam'a gelirler.⁴⁷ İsmail Efendi ve beraberindekiler Şam'da bir yıl gibi uzun bir süre kalırlar. Şam ve çevresinde Yahya peygamber ve Bilal Habeşi gibi İslam tarihi açısından önemli zatların türbelerini ziyaret ederler. Yine Kabil'in Habil'i öldürdüğü yer hakkında tasvirler seyahatnamede yer alır. Metin içerisinde Arapların naklettiği ispatı olmayan hurafelere yer verilmiştir, metni neşreden Rızaeddin Fahreddin bu durumu dipnotlarda belirterek eleştirmektedir. İslam dünyasının kendisini yenilemediğini ve bazı insanların eskiye hurafelere takılıp kaldığını ifade eder. İsmail Efendi bu bilgileri verdikten sonra Kudüs yolculuğu başlar. Bu yolculuk sırasında büyük bir deprem olur. İsmail Efendi yolculuğu ve depremi şu şekilde tasvir eder:

“Şam'dan Kudüs'e yönellik üç gün sonra bir kervansarayaya rast geldik. Tam o sırada büyük bir deprem⁴⁸ oldu. Ayakta durmak imkansızdı. Oturamadık etrafa savrulduk. Kervansaraydaki herkes helak oldu. O gün Şam'da hem zelzele kopmuş birçok insan evlerini terk etmiş, evler yıkılmış. Bu deprem günde dört kez tekrarlanmış bir ay sürmüştü. Bundan sonra on günde Kudüs'e gittik. Orada 27 gün kaldık. O şehirde bir taşın üzerinde peygamberimiz miraca çıkmıştır. O taşın hürmetine oraya bir cami inşa etmişler. Taş caminin içerisinde kalmıştır.”⁴⁹

Bu kısımda Peygamber efendimizin Miraç'a yükselişini anlatır. Yine burada kutsal bir taştan bahseder. Seyahatnamedeki bilgilere göre söz konusu taşın üzerindeki izlerin peygamberin ayak izleri olduğuna inanılır. Cuma günleri burada iki ayak izine iki kere gül suyu koyarlar. İsmail Efendi buradaki gül suyunu ellerine ve yüzlerine sürdüklerini belirtir. Bu kısımda Hz. İsa, Hz. Musa ve Hz. Davut'un yaşadıkları yerler ve olaylar hakkında duydukları rivayetleri aktarır. Daha sonra İsmail Efendi Hz. İbrahim'in kabrini ziyaret eder. Buranın Hz. Lut'un şehri olduğunu ifade eder ve Lut'un kavminin ona itaat etmedikleri için şehrin helak olduğunu söyler. Şehir hakkında başka bilgiler verir. Burada kalıp dua ederler. Sonra Halilü'r Rahman'da Selman-ı Fârisî, Aziz Peygamber, Hz. Musa, Hz. Davut, Hz. İbrahim, Hz. İshak, Hz. Yakup, Hz. Yusuf, Hz. Yunus, Hz. Lut peygamberler Sare Ana ve Çoban Ata türbelerini ziyaret ederler.⁵⁰ İsmail Efendi ve beraberindekiler Kudüs'te bir dizi ziyaretlerde bulunduktan sonra Şam'a tekrar dönerler. Bu yolculuk on gün sürer. İsmail Efendi ve beraberindekilerin başına Hindistan'da gelen olumsuz olayların bir benzeri Şam'da gelir. Şam'a geri döndükten sonra Şam'da başlarına gelen olayları şu şekilde kaleme alır:

“Şam halkının hepsi zelzeleden dolayı şehrin dışındaydılar. Ondan sonra Yakup Ağa'nın hastalığı nüksetti. Biz ona durumunun iyi görünmediğini belirterek vasiyet bırakmasını istedik. O da doğru söylediğimizi onayladı. Ben dedim siz ölürseniz bizlere düşman çok olur, sahip olduğunuz bu mal için.⁵¹ Bizleri rahat bırakmazlar. Eğer vasiyetini Şam'ın eşrafından Dağıstanlı Efendi ev sahibimize verisen, o adam bize düşman olmaz, malı bize verir. Sonra Yakup Ağa şahit getirmesini istedi. Şam'da bir kardeşi vardı. Bizi vasi, ev sahibi ve dört Özbek'i şahit yaptı. Her söylediklerini yazdırdı. Ve Molla Murtaza benim kardeşimdir diye malını ona teslim etti. 15 gün sonra Yakup ağa vefat etti. Ondan sonra bu Dağıstanlı efendi gelip malı olduğu yerden alarak açık artırmada sattı. Daha sonra biz malın karşılığı olan parayı onlardan istedik. Fakat bize bu malın parasını vermedi. Yapacak bir şeyimiz olmadığından oradan mahrum bir şekilde ayrıldık. Daha sonra Şam'da büyük bir salgın oldu. Birçok insan öldü sayısını Allah bilir. Bize de veba bulaştı, kefenlerimizi hazırladık. Herkesin vücudunda şişlikler oluştu. Benim şişim dokuz gün sonra yarılarak indi sıhhat buldum. Sonra Molla Murtaza'nın oğlu, kızı, hatunu ve kendisi sırayla öldüler. Bizim de sığınacak bir yerimiz kalmadı. Boş bir medrese bulduk oraya girdik. Hacılar gelene kadar burada dört ay kaldık. Hacılar geldiler. Bir gün bir Kırım Tatarı bulup sizler nereye gideceksiniz dedim. Bizler 20 kişiyiz İstanbul'a gidiyoruz. İstanbul buradan denizle 4 günlük yoldur. Orada gemi olur dediler. Yoldaşlık etmemizi ister misiniz diye

⁴⁶ Kane, *age*, s. 52-53.

⁴⁷ *İsmail Seyahati*, s. 22.

⁴⁸ İsmail Efendi'nin bahsetmiş olduğu bu deprem 1759 yılının Ekim ayında Şam'da gerçekleşen deprem olmalıdır. Yine depremlerin bir ay sürdüğünü belirtir. Bu tarihte Kasım'da da yıkıcı bir depremin olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte söz konusu depremlerin ardından 1760 yılında Şam'da büyük bir veba salgını başlamıştır. Bu vebadan fazlasıyla etkilendiklerini ve kimilerinin hayatını kaybettiğini İsmail Efendi'nin notlarından görmekteyiz. Deprem hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Alaattin Dolu, “Bilâd-ı Şam'da Deprem: Kudüs, 30 Ekim 1759, Saat 03:45”, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Sayı: VII/1, Temmuz 2021, s. 45-66.

⁴⁹ *İsmail Seyahati*, s. 23-35.

⁵⁰ *İsmail Seyahati*, s. 26-27.

⁵¹ Bu ifadelere göre Yakup Ağa'nın büyük mal topladığı, değerli eşyalar topladığı anlaşılır. *İsmail Seyahati*, 28. dipnot.

sordum hoş karşıladılar. Hiç kimseye söylemeden başımı alıp çıktım. Malımızı elimizden alanlara beddua ederek oradan kaçtım.”⁵²

1.6. İstanbul Seferi

İsmail Efendi’nin bu uzun yıllar süren yolculuğunun sıradaki güzergahı Osmanlı Devleti’nin payitahtı İstanbul’dur. Şam’dan dört günde denize çıkarlar. Deniz yoluyla beş günde Kıbrıs’a varırlar. Burada yolculuğa devam etmek için gemi bulmak amacıyla bir ay beklerler. Sonra bir tüccar gemisi ayarlayıp 25 günde İstanbul’a gelirler. İstanbul’a ait ilk bilgiler seyahatte sıklıkla karşılaştığımız mübarek zatlara olan ziyaretlerdendir. İstanbul’da Ebu Eyyüb el-Ensari’yi ziyaret ederler. İsmail Efendi Eyüp Sultan’ın yanında boş bir medrese bulduklarını ve orada yaşadıklarını söyler. Yanında Abdüssettar isimli birinden bahseder. Ondan dört yıl talim aldığını ifade eder. İsmail Efendi daha sonra İstanbul’da ticaretle uğraştıklarını belirtir. İstanbul’da 25 yıl gibi uzun bir süre kaldıklarını ifade eder. Vatanlarına gitmek istediklerini ancak maddi durumlardan dolayı gidemediklerini belirtir. İsmail Efendi yoksulluktan ailesini, çocuklarını da yanlarına alamadıklarını ve göz yaşları döktüklerini ifade eder.⁵³ İstanbul’da 25 yıl kaldıkları zikredilmişti. İstanbul’dan önceki süreç de düşünüldüğü zaman İsmail Efendi ve beraberindekiler ömürlerinin büyük bir bölümünü memleketlerinden çok uzakta çoğunu da İstanbul’da geçirmişlerdir. Bu uzun süreç elçilik heyetinin başlangıçta sefere çıktıklarında hiç akıllarına gelmeyen bir durum olsa gerek.

İsmail Efendi İstanbul’da biçare yaşarken bir Özbek elçisi onları bulur. Onlara mallarını nerede kaptırdıklarını sorar. İsmail Efendi mallarını Şam’da Dağıstanlı birinin el koyduğunu söyler. Bu elçi İsmail Efendi’ye beraber Şam’a gitmeyi, bu kişiyi ona göstermesini teklif eder. Sonra halifeden ferman alarak Şam’a doğru yola koyulurlar. Seyahat boyunca birçok talihsizlikle karşılaştığını gördüğümüz İsmail Efendi’yi bu sefer de şanssızlıklar yakasını bırakmaz. Özbek elçi yolu henüz yarılacakken yolda vefat eder. Ancak elçinin oğlu da onlarla beraberdir. Oğluyla birlikte Şam’a varırlar. Şam’ın emirine Sultanın⁵⁴ fermanını gösterirler. Sonra Şam’da mahkeme kurulur. Ancak mahkeme görülmüş, bir karara bağlanamamıştır. Mahkeme tarafından şahit getirilmesi istenmiştir. Bir dahaki duruşma beklenirken İsmail Efendi elçinin oğlunun Mekke’ye gittiğini kendilerinin parası olmadığı için Şam’da kaldıklarını ifade eder. Burada birinin evinde beş ay kalırlar. Elçinin oğlu hacılarla birlikte geri gelene kadar malı onlardan alan efendinin dilinin tutulduğunu ifade eder. Yine hâkime giderler. Hâkim bunlara siz kimle dava görüyorsunuz adanın dili tutulmuş diye söyler. Hatta varın gidin işinize diye ifade eder. Hülâsa mallardan mahrum oldukları gibi yine bir hüsrana uğrarlar. İstanbul’a geri dönüş yolu başlar. İsmail Efendi yine yolda gördükleri önemli türbeleri ziyaret eder. Bunlar hakkında bilgiler verir. Daha sonra heyet İstanbul’a döner.⁵⁵ İsmail Efendi’nin seyahati burada tamamlanır.

Rızaeddin Fahreddin seyahatnamenin sonunda hatime adı altında sonuç kısmını kaleme alır. Burada kendi zamanlarında böyle meşakkatli hususun Arabistan ve Hicaz sahralarında olan zahmetlere göğüs gererek sefer ettikleri için İsmail Efendi gibi zatlara onurlandırılmayı hak etseler de Müslüman olduklarından ve din muhabbetiyle gezdiklerinden dolayı bu seyahatnamenin çok şaşılacak bir seyahatname olmadığını ifade eder. Asıl şaşılacak kimselerin Frenkler olduğunu belirtir. Müslüman olmadıkları ve bu kimselerin buralarda çeşitli zorluklar yaşayıp seyahatlerini kaleme almaları daha şaşılacak bir durum olduğunu belirtir. Fin, Fransız, İngiliz, Alman, İsviçreli batılı seyyahlardan bahseder, hangi bölgelere ne amaçla gittiklerinden kısaca izah eder metni tamamlar.⁵⁶

SONUÇ

İsmail Efendi ve beraberindekilerin belirli bir misyonu tamamlamak için Rusya’nın Orenburg şehrinde yola çıktıkları zaman yolculuklarının bu kadar uzun olacağını ve birçoğunun bu seyahat zamanında öleceğini düşünmemiş olsalar gerek. İsmail Efendi’nin yazdıklarından yolculuğun Basra Körfezi’ne kadar bilinçli daha sonra ise rastgele geliştiği görülmektedir. Elçilik heyetinin planlamalarına göre son durağın Delhi olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Delhi’den sonra İsmail Efendi memleketlerine geri dönmek için hazırlıkta bulunduklarını ifade eder. Ancak yaşadıkları olumsuz durumlar onların daha sonra güzergahlarının değişmesine neden olmuş ve Mekke’ye doğru yol almışlardır. Rusya Müslümanları için de önemli olan kutsal toprakları görmek ve hac vazifelerini yerine getirmek istemeleri normaldir. Daha sonra Şam’dayken İsmail Efendi büyük bir depremden bahseder. Söz konusu yıllarda 1759 yılında Şam’da deprem olduğu düşünülürse Şam’a kadar seyahatin sekiz yıl sürdüğünü söyleyebiliriz. İstanbul’a yolculuğu ise tamamen tesadüfi gelişen bir süreç sonucu olduğu görülmektedir. Şam’dan kaçmak isterken gelen hacılar onu İstanbul’a götürür ve orada maddi imkansızlıklardan dolayı adeta ömrünü geçirir.

⁵² *İsmail Seyahati*, s. 27-28.

⁵³ *İsmail Seyahati*, s. 28.

⁵⁴ Seyahatnamede bahsi geçen Osmanlı Sultanı III. Mustafa (1757 – 1774) olmalıdır.

⁵⁵ *İsmail Seyahati*, s. 29-30.

⁵⁶ *İsmail Seyahati*, s. 30-32.

Seyahati iki kısma ayırabiliriz. Birincisi kendi gördükleri ve yaşadıkları, ikincisi diğer insanlardan duyduklarını aktarmasıdır. Kazanlı İsmail'in seyahatnamesi, onun dini ve kültürel dünyasını da yansıtır. Seyahat boyunca en fazla bilgi verdiği yerlerin kutsal topraklar olması, onun dini inançlarının ve manevi değerlerinin bir bakıma derinliğini gösterir. İsmail Efendi, Mekke ve Medine'deki ziyaretlerini, gördüklerini ve duyduklarını detaylı bir şekilde aktararak, bu mekanların manevi önemini vurgular. Bu detaylı tasvirler, İsmail Efendi'nin kutsal topraklara duyduğu derin saygıyı ve dini vecibelerini yerine getirme konusundaki titizliğini ortaya koymaktadır. İslam tarihiyle ilgili olaylar hakkında ayrıntılı bilgiler vermesi seyahatnamenin dışında görülebilir. Ancak o dönemi düşündüğümüz zaman İsmail Efendi'nin içtiktikleri ve gördükleri Rusya Müslümanları için ilgi çekicidir. İsmail Efendi ve beraberindekiler gittikleri yerlerdeki önemli zatların mezarlarını, türbelerini ziyaret etmişlerdir. Bu duruma seyahat boyunca sıklıkla rastlamaktayız. Bu tarz bilgilerin fazla olması seyahatin yazılış amacı hakkında bize bilgiler verebilir.

Rızaeddin Fahreddin bazı kısımlarda seyahatle ilgili eleştirilerde bulunur. Örneğin İsmail Efendi Buhara'ya kadar olan seyahatten sadece kaç günde gittiklerini belirtir. Rızaeddin Fahreddin seyahatin günü ve yılının belli olmasına rağmen Buhara'ya kadar olan seyahatle ilgili hiçbir şey yazmamasının üzücü olduğunu ifade eder. Metnin okunduğu zaman yazarın bir ayağının Orenburg'da bir ayağının ise Buhara'da olduğunu belirtir ve bu iki kent arasındaki mesafe çok zor gidilecek mesafe olduğu gibi tarih kitaplarında da büyük büyük bentler yazılmış yerler olduğunu söyler. Aslında burada Rızaeddin Fahreddin'in İsmail Efendi'ye Buhara'ya kadar yapılan yolculuk hakkında bilgi vermediği için açık bir eleştirisi söz konusudur. Ancak bu durum şu şekilde izah edilebilir. İsmail Efendi'nin Orenburglu olmasından dolayı Orenburg ve Buhara arasında gördükleri, kendisi ve seyahatini okumasını istedikleri kişiler için bilindik şeyler olduğundan ve dikkatlerini çekmeyeceğini düşündüğünden dolayı sadece güzergahtan bahsetmiş olması yüksek bir ihtimaldir.

İstanbul'da 25 yıl gibi uzun bir süre kaldığından bahsetmişti. İsmail Efendi bu seyahatnameyi Rusya'da kaleme almıştır. Bu nedenle 25 yılın sonunda memleketine döndüğü anlaşılmaktadır. Ortalama bir insan ömrünün yarısı kadar süren bu seyahat daha ayrıntılı bir şekilde kaleme alınabileceği düşünülmektedir. Ancak Rızaeddin Fahreddin'in belirttiği gibi onun seyahatname kaleme almak gibi bir amacı olmadığı yakınlarına bu notları hazırladığını düşünmektedir. Seyahatname dil özellikleri bakımından da oldukça önemlidir. Tatar dilinin 18. asrın ortalarındaki durumunu ve dil özelliklerini de ortaya koyar. 20. asrın başında eseri neşreden Rızaeddin Fahreddin'in İsmail Efendi'ye göre daha sade ve anlaşılır bir Tatarca bir dil kullandığını görmekteyiz. Bu değerlendirmeyi yaparken Rızaeddin Fahreddin'in usta bir kalem olduğunu da göz ardı etmemek gereklidir.

Seyahatnameler, resmi otoriteler tarafından yazılan belgelerin aksine, daha subjektif ve bireysel deneyimleri yansıtır. Bu durum, seyahatnameleri sosyal ve kültürel tarih araştırmaları için değerli kılar. İsmail Efendi'nin seyahatnamesi de bu bağlamda, XVIII. asrın Hint alt kıtasını, İslam dünyasını ve Türk coğrafyalarını anlamak için önemli bir kaynaktır. İsmail Efendi, seyahati boyunca karşılaştığı farklı kültürleri, toplulukları ve coğrafyaları kendi perspektifinden değerlendirir. Bu değerlendirmeler, dönemin sosyal ve kültürel dinamiklerine dair önemli ipuçları sunar. Seyahatnamelerin bir kaynak olarak kullanımında dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de müellifin mübalağalarıdır. İsmail Efendi'nin seyahatnamesinde de benzer şekilde, bazı olayların ve mekânların abartılı bir şekilde tasvir edildiği görülür. Bu abartılar, seyahatnamenin objektifliğini sorgulatabilir. Ancak, mübalağalar aynı zamanda müellifin etkileşim alanlarını, psikolojisini ve dönemin toplumsal algılarını anlamak için de ipuçları sunar. İsmail Efendi'nin seyahati, dönemin sıradan bir bireyinin gerçekleştirebileceği bir eylem değildir. Medrese eğitimi almış ve yazıcılığı üstlenmiş olan İsmail Efendi, dönemin toplumunda belirgin bir yer edinmiştir. Onun seyahati, etrafındaki dünyayı keşfetme ve tanımlama arzusunu yansıtır. Batı eksenli gelişen seyahatname türü eserlere nazaran, Türk coğrafyalarından hareketle kaleme alınan bu eser, Türk seyyahlarının dünya görüşünü ve etkileşim alanlarını anlamak için nadir ve değerli bir kaynaktır.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Ismail's Travelogue is a precious work that describes in detail a long and laborious journey that started in 1751 from Orenburg, Russia, on a specific mission and covered many important regions such as Bukhara, the Indian subcontinent, Hejaz, Damascus, which were considered among the cultural and commercial centers of the period. Ismail Seyahatnamesi was published in Kazan in 1903 with the efforts of Tatar scholar Rızaeddin Fahreddin, and an important contribution to the fields of history, geography, and culture was made by adding a preface, footnotes, and a conclusion. Fahreddin's meticulous work enabled the travelogue to become an important historical source of the period rather than just personal notes. In addition, the famous Turkish historian Zeki Velidi Togan also drew attention to the work and emphasized in his work Method in History that the travelogue was rare and valuable in terms of Turkish historiography. This travelogue is of great historical value as it conveys not only the personal journey of an individual but also the political, religious, and social dynamics of the period. Ismail Efendi's travelogue can be analyzed in two main sections. The first part contains his events,

observations, and experiences. Here, the difficulties İsmail Effendi encountered, the different cultures and living conditions he encountered, and the various adventures he experienced are detailed. In this section, social and cultural events of that period, such as the pilgrimage, epidemics, and earthquakes, are observed in-depth. İsmail Efendi's attitudes and thoughts about these events are clearly conveyed.

The second part of the travelogue includes the stories, rumors, and historical events that İsmail Efendi heard from other people during his journey. In this section, İsmail Efendi goes beyond being just an individual traveler; he records the period's social structure and cultural values as an observer. These narratives give important clues about the social life of that period and help the reader better understand the mentality and worldviews of the people of the time. Both chapters reveal that traveling was a physical journey and a religious, cultural, and spiritual exploration. İsmail Efendi's travelogue opens an in-depth window into his religious and cultural world. Throughout his travels, he provided detailed observations and descriptions of the holy lands of Islam, especially Mecca and Medina, clearly reveals his strong religious beliefs and devotion to spiritual values. His visits to these holy lands, the religious rituals, and the spiritual atmosphere he witnessed in Mecca and Medina are among the chapters that İsmail Efendi wrote meticulously. He analyzed the spiritual significance of the places in depth and described the structure of the holy places, the religious worship performed there, and the atmosphere at that time in full detail. His meticulousness reflects his respect for these holy places in the Islamic world and his sensitivity to fulfill his religious obligations. In addition to being one of the rare documents reflecting the conditions of the period, this work has a unique position in travel literature. For this reason, it will provide readers with a valuable historical and cultural perspective.

Methodology

İsmail's Travelogue was written in Tatar and published by Rızaeddin Fahreddin, one of the important figures of the period, with various additions and explanations. Within the scope of this study, firstly, the original work of İsmail Efendi was translated into Turkish. Then, the sections that Rızaeddin Fahreddin added explanations and information were translated into Turkish. The texts of both authors were analyzed in detail in terms of language and stylistic features. The analyses revealed that Rızaeddin Fahreddin used a more straightforward and precise language than İsmail Efendi. The most important reason for this situation is undoubtedly the difference between the period in which the work was written and the fact that it was written by Rızaeddin Fahreddin, one of the important writers of the period. This situation made the work more easily understood by the general readership and, at the same time, increased the explanatory and informative quality of the text. During the analysis of the work, the notes added by Rızaeddin Fahreddin to the text were used to a great extent, but other sources were used for the sections that he omitted or did not provide detailed information. The study has been prepared by adhering to the chronological order in the travelogue, and it can be stated that this method provides a better understanding of the work's historical context and the connections between the events. In addition, important parts of the travelogue have been included in the text in quotation marks, preserving the original wording. This approach has contributed both to the reader's feeling of the spirit of the work and the preservation of its authenticity.

Results and Conclusion

While evaluating the value of the İsmail Travelogue, Rızaeddin Fahreddin clearly stated that the work was weaker in terms of content and style compared to the works in the travelogue genre written by Western authors. However, despite this evaluation, he emphasized that a writer from his own lineage wrote the work and that a work that looked at these geographies from a Turkish perspective gave the work great importance. From this point of view, Fahreddin based the value of the work not only on a contextual comparison but also on its contribution to Turkish culture and history. Rızaeddin Fahreddin also stated that when the work is read carefully, there are many points to be learned and that this work is an important document considering the conditions of the period. It is known that the number of Turkish travel writings was quite limited in the period when the Seyahatname was written. In this context, whatever the purpose of the work, the fact that it conveys various geographies and cultures in line with the observations of a Turkish traveler makes it even more valuable. This journey of İsmail Efendi clearly reflects his desire to know and define the world around him. The observations made by the traveler in the geographies he visited and his first-hand accounts of the way of life, customs, and beliefs of the local peoples make it possible to evaluate the work not only as a historical document but also as a cultural analysis. For this reason, the work is a rare and valuable source.

KAYNAKÇA

ALEEVA, A. H., "Vostok i Tyurskiy Mir v Tatarskih Sayahetname", *Uçenie Zapiski Kazanskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, Tom 149, Kn. 4, 2007, s. 149-153.

CARR, Edward Hallet, *Tarih Nedir?*, çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

DOLU, Alaattin, "Bilâd-ı Şam'da Deprem: Kudüs, 30 Ekim 1759, Saat 03:45", *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Sayı: VII/1, Temmuz 2021, s. 45-66.

TÜRKİSTAN'DAN İSTANBUL'A: KAZANLI İSMAİL SEYAHATNAMESİ

İsmail Seyahati, haz. Rızaeddin Fahreddin, Haritonov Matbaası, Kazan 1903.

KANE, Eileen, *Russian Hajj Empire and the Pilgrimage to Mecca*, Cornell University Press, 2015.

KHORDARKOVSKY, Michael, *Türkistan ve Avrasya Steplerinde Rus Yayılmacılığı*, çev. Mehmet Akif Koç, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.

NALÇACI, Nida N., “İstanbul’un Tarihsel Kaynakları Olarak Seyahatnameler, *Yabancı Seyyahların Gözünden İstanbul*, İstanbul Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

ORTAYLI, İlber, “Tarihi Kaynak Olarak Seyyahlar ve Seyahatnameleri”, *Yabancı Seyyahların Gözünden İstanbul*, İstanbul Kültür Yayınevi, İstanbul 2020.

ÖZVEREN, Eyüp, *Akdeniz’de Bir Doğu*, Dost Yayınları, Ankara 2000.

SAYLAN, İbrahim, “Hacc-ı Ekber Günü Hakkında Şârihlerin Yaklaşımları” *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 8 (2), 2022, s. 567-601.

TOGAN, Zeki Velidi, *Tarihte Usul*, Enderun Yayınları, İstanbul 1981.

TÜRKOĞLU, İsmail, *Rusya Türkleri Arasındaki Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin*, Ötüken, İstanbul 2000.

“Zapiski İsmaila Bekmuhamedova o Ego Puteşestvii v İndiyu”, <https://tatarica.org/ru/razdely/istoriya/novoe-vremya/personalii/bikmuhammadov-ismagil> (Erişim Tarihi, 28.12.2024, 18:00).

“Putaşestvennik İsmagil Bikmuhamet”, <https://bashenc.online/ru/articles/85459/> (Erişim Tarihi, 27.12.2024, 13:30).

GTTAD

Makale Bilgileri:

Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>